ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

УДК 130.2:316
DOI 10.35423/2078-8142.2019.3-4.11

К. М. Павленко,
аспірантка кафедри теорії та методики пізнання
факультету історії і філософії
Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова
м. Одеса, Україна
e-mail: Ketrybak@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7218-357X

ФІЛОСОФІЯ ІНКЛЮЗІЇ В ОСВІТІ

У статті автор розглядає актуальне питання сутності явища інклюзії в сучасній педагогіці у філософському розумінні. Акцент тут зроблено на ролі філософії як смислового орієнтиру в інклюзивному навчанні. Розкривається також значення та роль різнобічних наукових поглядів щодо соціальних інклюзивних цінностей та виноситься на розгляд соціокультурний аспект явища інклюзії в освіті відповідно до освітньої політики в Україні в останні роки, а саме: відповідність соціальних очікувань та реалій сприймання поняття «іншості» не лише в процесі навчання та виховання дітей з особливими освітніми проблемами, а й соціальної інклюзії у сучасному суспільстві. Сформульовано висновки щодо філософського змісту інклюзивного навчання.

Ключові слова: *філософія, соціум, суспільство, навчання, виховання, розвиток, інклюзія, інклюзивна освіта, людина, антропологія.*

Сьогодні явище «інклюзії» набуло особливої актуальності, а знання про неї є нагальною потребою кожної людини і, насамперед, педагогів. Основною причиною популярності цієї теми у нашій державі є те, що концепція інклюзії в освіті вводиться в освіту України на всіх її рівнях. Зрозуміло, що це явище розглядається вже зараз з різних боків наукового пізнання, зокрема потребує і філософського розгляду.

© Павленко К. М., 2019

Мета роботи полягає в осмисленні філософського підґрунтя розуміння «інклюзії» як соціального явища та особливої форми навчання, яке стосується і певного кола соціальних проблем, що стоять перед суспільством, а саме – проблеми людини як соціальної істоти, проблеми людської взаємодії та розвитку суспільства в умовах реалізації завдань інклюзивного навчання в Україні.

Основоположні засади інклюзивного навчання викладено в "Саламанкській декларації: Рамках дій з освіти людей з особливими потребами" (ЮНЕСКО, 1994). Ця Декларація визначила, що надання освіти всім у межах загальної системи є економічно ефективним і найбільш дієвим засобом подолання дискримінаційного ставлення та побудови інклюзивного суспільства. В Україні питанням інклюзивного навчання присвячені наукові праці П. Таланчука, К. Кольченко, Г. Нікулиної, Ю. Богинської та інших. Низка українських учених здійснила різнобічний аналіз стану досліджень проблеми інклюзивної освіти за кордоном і порівняли його зі станом впровадження інклюзивної освіти в Україні та країнах СНД. Результати цих досліджень відображено у працях А. Колупаєвої (автора першого в нашій державі монографічного дослідження з інклюзивної освіти), В. Бондаря, А. Заплатинської, М. Кавуна, Ю. Найди, Т. Сака, М. Сварника, В. Тищенко та ін. Але більшість наукових здобутків щодо інклюзії стосуються саме педагогіки. Це дає нам підстави твердити про потребу спробувати дати і філософське обгрунтування цьому феномена.

Інклюзію ми розуміємо тут переважно як включення дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітній процес, тобто таке спільне виховання та навчання дітей, з яким тісно пов’язана етична проблематика цінностей та виховання. У такому сенсі інклюзія передбачає вміння працювати з «іншістю». Вміння «бути» поряд з «іншістю». Із цього, своєю чергою, випливають очікувані фундаментальні філософські питання: якщо він «інший», то який Я? Хто Я? Який зміст мого життя? - та пов’язані з цими питаннями інші духовні запити.

Взагалі, таку інклюзію доцільно розглядати і як самостійне соціальне та культурне явище, наголошуючи на тому, що, першою чергою, це проблема для педагогів, переважно для тих, які щодня мають справу з інклюзивним навчанням. Саме вчителі відповіда-

ють на запитання дітей «про того, хто відрізняється», вчителі пояснюють та показують на власному прикладі, як спілкуватися «з тим, хто відрізняється», як гратися та вчитися поруч. Чому вчитися можна поруч, але за різними програмами, чому «бути іншим» це нормально. Крім того, ще є важкі питання та очікування батьків, як «особливих» дітей, так і інших. «Чому від когось на уроці вимагають менше/більше?», «чому моїй дитині приділяється менше уваги, ніж комусь, ніби-то, «особливому»»? І, нарешті, «чому моя дитина не-особлива? Чому «особливість» моєї дитини – це основне, що ви в ній бачите?»

Зрозуміло, що з точки зору суспільного розвитку для роботи за інклюзивною програмою педагог має бути підготованим теоретично і морально та вмотивованим матеріально. Чи залежить це від особистісних властивостей педагога? На нашу думку, безперечно. Як вважає А. А. Колупаєва, від нього залежить і вибір стилю спілкування педагога з дітьми, і вибір використання педагогічного впливу на дитину, і вибір способу передачі навчального матеріалу, мотивування учнів і таке інше [3; 4]. Авторка підкреслює, що основними властивостями, якими має відзначатись культура педагога для поширення ціннісної орієнтації на успішну інклюзію, є: цінності толерантності та багатоманіття, чуйності та емпатії, співробітництва та взаємодії, творчості та креативності, мотивації на позитивний конструктивний полілог для взаємного збагачення і взаємної допомоги [3; 4].

Отже, ціннісна підготовка педагога до активного сприймання та взаємодії з інклюзією в суспільстві є питанням і цілісності особистості та філософського сприймання нею життя.

Крім педагогів інклюзія безпосередньо стосується і батьків дітей, котрі підлягають інклюзивному навчанню. Тут коло питань може бути і є, напевно, ширшим, тому що поза робочим часом батьків, і навіть із закінченням школи дитиною, інклюзія для батьків не завершується. Найбільш актуальне питання, або проблема, для таких батьків – це сприймання їхніх дітей суспільством: на дитячих майданчиках, у поліклініках, дитячих садках, школах. Співчутливі, із жалем або навіть з відразою погляди, поради чи коментарі щодо лікування, навчання, виховання.

Через введення системи інклюзивної освіти в Україні з 2013 року, ці питання для нашого суспільства загострилися. І не лише в межах школи, або корекційної освіти чи освіти як такої. А в межах сприймання «іншості», прийняття «індивідуальності», уваги до іншого – кожним членом суспільства окремо, та суспільством взагалі. Інклюзія має вийти за межі освіти. Вона може бути забезпечена і на робочих місцях, і в місцях відпочинку, будь-де. Це своєрідний тип організації суспільного середовища. З огляду на поставлене коло питань, можна говорити і про таке явище, як соціальна інклюзія.

Під соціальною інклюзією, за А. А. Колупаєвою, ми розуміємо процеси досягнення рівних умов та можливостей всіх людей, незалежно від віку, статі, соціального статусу, національності, з метою забезпечення повноцінного та активного життя. Це, зокрема, і механізм подолання упередженного ставлення до бідності, соціальних виключень тощо [6].

Проте, на прикладі втілення саме інклюзивної освіти, можна побачити, як працює чи не працює, соціальна інклюзія в суспільстві. У школах для учнів інклюзивних класів передбачено помічника – асистента вчителя, який допомагає дитині опановувати знання на уроці. У суспільстві допомогти ізольованим людям зазвичай немає кому. У класі створюється ресурсний куточок, або, за можливості, ресурсна кімната, для того, щоб дитина з особливими освітніми потребами мала можливість усамітнитися та відпочити. У суспільстві ж мало де люди з фізичними обмеженнями мають таку можливість. Як відомо, метою інклюзії в освіті є створення умов для навчання дітей з урахуванням їх потреб. Це важко сказати про інклюзію в суспільстві, де враховуються не потреби людей, а те, на що вони здатні, або не здатні.

Сьогодні у світовій освітній практиці крім поняття «інклюзія» (від англ. inclusion – включення, утримування, охоплення, мати у своєму складі) використовують і термін «інтеграція» (від англ. integrate – об'єднувати в єдине ціле). Інтеграція передбачає адаптацію дитини до вимог системи, тоді як інклюзія полягає в адаптації системи до потреб дитини. Щодо практики суспільної взаємодії, можна припустити, що інтеграція має більш широке застосування, ніж інклюзія. Інтеграція може проявлятися і як спосіб соціального

буття для сегрегованих людей, що також потребує, на нашу думку, філософського осмислення.

Відзначимо, що ще Л. С. Виготський досліджував природу компенсаторних можливостей людини, її соціальну спрямованість. Учений відзначав необхідність створення такої системи навчання, за якої дитина з обмеженими можливостями не вилучалася б із суспільства дітей з нормальним розвитком [1]. Це дає підстави стверджувати, що Л. С. Виготський одним із перших обґрунтував і ідею інтегрованого навчання.

Із позицій філософської антропології (напряму філософії, завданням якого є системне вивчення й обґрунтування сутності людського буття та людської індивідуальності) проблема людини розглядається як центральна (М. Шелер, А. Гелен, Г. Плесснер, Л. Потрманн). На відміну від екзистенціалізму, для філософської антропології дані природничих і медичних наук, соціології і психології є необхідними умовами для філософської відповіді на питання про сутність людини. Відтак, у межах цього філософського напряму дослідники мають можливість проводити узагальнення наукових даних про людину з порушеннями психофізичного розвитку, що стимулює поглиблене пізнання її якостей, стану, внутрішнього світу, своєрідності життєдіяльності і соціалізації. Філософська антропологія звертається до людини як до єдиного цілого – єдності тілесного, духовного і душевного розвитку, і ця цілісна єдність втілюється у баченні людини як особистості. У цьому філософському напрямі людину розглядають як живу систему, що становить єдність природного і соціального, тілесного і духовного, спадкоємного, вродженого і прижиттєвого. Філософська антропологія, таким чином, відкриває можливості розуміння антропологічних аспектів проблеми навчання, виховання і розвитку дітей з особливостями психофізичного розвитку в умовах інклюзивної освіти. Ми окреслимо лише основні аспекти в полі проблеми, яку досліджуємо у даній статті:

– ідея про принципову потребу людини у вихованні та освіті; при цьому дитина з порушеннями психофізичного розвитку більшою мірою, ніж будь-яка інша людина, потребує освіти, яка має створювати для неї умови для саморозвитку і самореалізації як єдності тілесного, духовного і душевного розвитку. Як нагадує

В. А. Колупаєва, в межах філософської антропології існують різні точки зору на цю проблему: для одних представників філософської антропології важливим моментом є біологічна недостатність людини, яка компенсується вихованням та освітою з раннього дитинства; для інших – ця ідея обґрунтовується тим, що людина первісно є соціокультурною істотою, яка гуманізує себе у вихованні та освіті; для третіх – особи з психофізичними порушеннями є істотами, які створюють свій символічний світ і живуть у ньому, відтак, потребують виховання та освіти для того, щоб бути творцем нових символічних форм [4];

– ідея про єдність тіла, душі та духа; на противагу натуралістичному розчленуванню душі і тіла і пошуку психофізичного паралелізму, філософська антропологія підкреслює тим самим, що виховання і освіта мають бути спрямовані на формування і розвиток цієї єдності;

– ідея розуміння людини в цілісності її характеристик, де раціональність не повинна займати головне місце, адже людина не може розглядатися лише як раціональна і така, що раціонально діє, істота;

– ідея про те, що дитина реалізує свої внутрішні можливості, включаючись у суспільні культурні відносини;

– ідея індивідуальності та соціальності людини; що, з одного боку, робить необхідним процес формування індивідуальності людини, який сприяє її самосвідомості і самодіяльності; а з іншого – соціалізації особистості і формування людини, яка вміє і хоче жити поряд з іншими людьми.

Узагальнюючи, відзначимо, що концепція інтеграції та інклюзії дітей з особливими освітніми потребами має грунтуватися на визнанні важливості антропологічних аспектів. Як зауважує В. А. Колупаєва, відхилення в розвитку, що розглядаються через структуру наявного або імовірного дефекту, не виступають в якості особливого способу існування людини. Однак значна увага у процесі організації педагогічної підтримки має приділятись соціальному оточенню та індивідуальній ситуації життя особливої дитини [6].

Щодо філософських узагальнень з приводу процесу інклюзії, маємо зауважити, що ще за часів Боеція особу розглядали як уні-

кальне існування в собі, і що донедавна персоналізм відкидали задля суспільного виміру людини, спрямовучи увагу на спільноту як таку. Але сьогодні дедалі більше зазначається, що особа, будучи окремою субстанцією у фізичному плані, має спільну для всіх індивідів природу, оскільки всі люди належать до однієї спільноти.

Також відзначимо, що і обдаровані діти відносяться до категорії дітей з особливими потребами. Тобто, особливі потреби – це не лише недоліки фізичні, психічні або психологічні. Це будь-яка інші сть, те, чим людина відрізняється від тих, хто поряд з нею. Невже можна стверджувати з наукових позицій, що існує дві абсолютно однакові людини? Робота психіки кожної людини має своєрідність. І це нормально. Зовнішність кожної людини має своєрідність, і це теж нормально. Тож можна підсумувати, що частіше зустрічається своєрідність, ніж однаковість. І це саме та етична теза, над якою можна далі працювати для філософського обґрунтування інклюзії в Україні. Прийняття «іншості» для пересічного громадянина стає нормальним явищем за допомогою механізму компенсації – заміщення фізичного чи психічного, реального чи уявного недоліку іншої людини його позитивними якостями, або його збереженими можливостями. Звісно, робота компенсаторного механізму забезпечується внутрішніми етичними та моральними властивостями кожної людини, це залежить і від рівня її освіченості, і від виховання та суспільних традицій. Можливо, саме філософське пояснення поняття «інклюзія» має потенціал до включення інклюзії в сьогодення сучасного українця. Особливу роль у даному контексті відіграє й те, що вже можна назвати як компенсаторна функція філософії, про яку йдеться в статті автора даної роботи [9]. Вона забезпечує отримання відволікання та «втіхи» від питання, що хвилює, за рахунок заміщення нерозв'язанного питання філософським підґрунтям, зводячи моральну проблему чи етичне питання до категорійного рівня, надаючи таким чином розраду.

Інклюзія – це і філософія, і ставлення, і практика активного управління багатоманітністю. Філософія інклюзії ґрунтується на рівних правах кожного індивіда, його особистої свободи, можливостей вибору й доступу. Інклюзивне суспільство дає можливість кожному члену соціуму робити свій вибір з усіх аспектів повсякденного життя. Натомість таке суспільство використовує потенціал

усього різноманіття своїх членів, багатство їх знань, умінь, навичок, здатностей, ціннісних настанов, переконань, вірувань тощо. Спираючись на цінності демократії, рівності та справедливості, інклюзивне суспільство – це прагнення надати впевненості у своїх силах абсолютно кожній дитині: і обдарованій, і із соціально-неблагополучної родини, і з поганим знанням державної (як нерідної) мови, і дитині з інвалідністю. Саме тому інклюзивне суспільство може стати і більш успішним, у ньому людина розвивається як демократична, толерантна, творча, здатна до сприйняття ціннісних систем інших народів і культур, відкрита до спілкування та співпраці.

Отже, підсумовуючи, доходимо висновку, що філософські засади інклюзивного навчання та виховання можна звести до необхідності вирішення таких першочергових завдань:

1. проблеми виховання та навчання дітей з особливими освітніми потребами, зокрема етичні проблеми, а саме: формування потрібних соціуму властивостей людини: співчуття, толерантності, емпатії, відповідних комунікативних реакцій і т. д.;
2. визнання прав людини в суспільстві як нормальна та щоденна практика ставлення до іншого;
3. повага та сприйняття іншості як норми для суспільства;
4. ствердження в суспільній свідомості інклюзивних цінностей, відповідно до яких має будуватись взаємодія між людьми;
5. побудова філософського вчення про соціальну інклюзію.

Загалом, можна констатувати, що соціум у зв'язку з модернізацією системи навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами змушений звернутися до переосмислення, уточнення наукових засад, зміцнення загальної базової теорії та обґрунтування поліпарадигмальності при розробці нових підходів у вирішенні завдань організації та впровадження інклюзивного навчання в дослідницькій та освітній практиці. Реалізація освітньої інтеграції потребує осмисленого, наукового-обґрунтованого підходу з опорою на актуальні філософські ідеї та компенсаторну функцію філософії як таку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Выготский Л. С. Основы дефектологии. В 6 тт. Москва : Изд-во Акад. пед. наук, 1983. 656 с.
2. Дюркгейм Э. Социология и теория познания: Новые идеи в социологии. СПб., 1995. 154 с.
3. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи. Київ : «Самміт-Книга», 2009. 352 с.
4. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання: наук.- метод. посібник / А. А. Колупаєва, Л. О. Савчук. Київ : Вид. група «АТОПОЛ», 2011. 96 с.
5. Москвичева Н.А. Альтернативные модели социализации детей-инвалидов в современном обществе: социально-философский анализ: дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11 / Ростов-на-Дону, 2007. 146 с.
6. Основи інклюзивної освіти: навч.-метод. посібник / за ред. А. А. Колупаєвої. Київ : «А.С.К.», 2012. 216 с.
7. Рибакова К. М. Адаптивні можливості філософії в соціалізації людини у сучасному світі // Мультиверсум. Філософський альманах. 2018. Випуск 3–4. С. 165– 166.
8. Освіта дітей з особливими потребами за часів незалежності України: етапність у стратегічному вимірі: О. М. Таранченко, А. А. Колупаєва. Особлива дитина: навчання і виховання. 2016. № 3(79). 134 с.
9. Яценко И. А. Генезис и современное состояние теории воспитания и обучения детей с особыми образовательными потребностями в Германии: дис. … канд. пед. наук: 13.00.01 /Яценко Инна Александровна. Красноярск, 2002. 189 с.

REFERENCES

1. Vygotskii, L. S. (1983). *Basics of defektology*. Vol. 1-6. Vol. 6. Moscow: Akad. ped. Nauk. [In Russian].
2. Durkheim, E. (1995). *Sociology and theory of knowledge: new ideas in sociology*. Moscow: Akad. ped. Nauk. [In Russian].
3. Kolupaeva, A. A. (2009). *Inklusion: realization and prospects. Monograph*. Kyiv: «Sammit-Kniga». [In Ukrainian].
4. Kolupaєva, A. A., Savchuk, L. O. (2011). *Children with disabilities and the organization of their education. Matodological guide*. Kyiv: Vid. group «ATOPOL». [In Ukrainian].
5. Moskvichova, N. A. (2007). Alternatuve models of socialization of children with disabilities in modern society: socio-philosophical anaiysis. Rostov-na-Donu (Ph. D. dissertation: 09.00.11). [In Russian].

6. Kolupaєva, A. A. (2012). *Basics of inclusive education: a training manual*. Kiyv: «A.S.K.». [In Ukrainian].
7. Rybakova, K. M. (2018). Adaptive Philosophy in Socialist People at Nowadays. *Mul'tyversum. Filosofs'ky Al'manakh (Multiversum. Philosophical Almanac*), 3-4, 165-166). [In Ukrainian].
8. Taranchenko, O. M., Kolupaєva, A. A. (2016). *Education of children with special needs in Ukraine's independence: a strategic dimension*. P. 3(79). [In Ukrainian].
9. Iatcenko, I. A. (2002). *Genesis and current state of the theory of education and training of children with special educational needs in Germany*. Krasnoiarsk (Ph. D. dissertation: 13.00.01). [In Russian].

Kateryna Pavlenko
Post-Graduate Student (PhD)
Odessa I. I. Mechnikov National University
Odessa, Ukraine, e-mail: Ketrybak@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7218-357X

Philosophy of inclusion in education

Abstract
In this article the author considers the actual question of the essence of the phenomenon of inclusion in contemporary pedagogy in the philosophical sense. The emphasis here is on the role of philosophy as a semantic guide in inclusive learning. The significance and role of diverse scientific perspectives on social inclusive values Is also revealed and the sociocultural aspect of the phenomenon of inclusion in education in accordance with the educational policy in Ukraine in recent years is presented: conformity with the general social expectations and existing realities of perception of the concept of "otherness". In addition, the perception of otherness and differentness not only in the process of education and upbringing of children with special educational problems, but also of social inclusion in the modern society. The importance of educating a teacher (especially one who is just starting out in his professional career) for active perception and engagement with inclusion is emphasized, it is a matter of both the integrity of the individual and the philosophical perception of life, and the importance of this process for the parents of a child with special needs. It is stated that the purpose of inclusion in education is to create conditions for the education of children, taking into account their needs. The philosophy of

inclusion is based on the equal rights of each individual, his or her personal freedom, choice and access. An inclusive society enables every member of the society to make his or her choice in all aspects of daily life. Instead, such a society exploits the potential of the diversity of its members, the wealth of their knowledge, skills, abilities, values, beliefs, beliefs, beliefs and more. Building on the values of democracy, equality and justice, an inclusive society is the desire to give confidence to every child, both gifted and disadvantaged, and with poor knowledge of the state (as non-native) language, and of a child with a disability. That is why an inclusive society can become more successful, as it develops as a democratic, tolerant, creative, open to communication and cooperation.

Keywords: *philosophy, society, education, development, inclusion, inclusive education, person, anthropology.*

Екатерина Павленко
аспирантка кафедры теории и методики познания факультета истории и философии Одесского национального университета им. И. И. Мечникова, г. Одесса, Украина, e-mail: Ketrybak@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7218-357X

Философия инклюзии в образовании

Аннотация
В данной статье автор рассматривает актуальный вопрос сущности явления инклюзии в современной педагогике в философском понимании. Акцент здесь сделан на роли философии, как смыслового ориентира в инклюзивном обучении. Раскрывается также значение и роль разносторонних научных взглядов на социальные инклюзивные ценности, а также выносится на рассмотрение социокультурный аспект явления инклюзии в образовании в соответствии с образовательной политикой в Украине в современности: соответствие социальных ожиданий и реалий восприятия понятия «инаковости» не только в процессе обучения и воспитания детей с особыми образовательными проблемами, но и в социальной инклюзии в современном обществе. Сформулированы выводы о философском содержании инклюзивного обучения.

Ключевые слова: *философия, социум, общество, обучение, воспитание, развитие, инклюзия, инклюзивное образование, человек, антропология.*